

JÄMTEN

2016

Årsbok för Jamtli, Heimbygda och
Jämtlands läns konstförening
Årgång 109



Frösön i nytt ljus

De senaste 20–25 åren har det gjorts flera undersökningar runt Frösö kyrka och på andra ställen på ön som gör att vi i dag börjar få en ganska bra bild över hur Frösön utvecklats under järnålder och tidig medeltid. Många av dessa undersökningar har bidragit till nya spännande kunskaper som ger pusselbitar till historien.

Under hösten 2014 påbörjade Frösö församling arbetet med att renovera bogårdsmuren kring Frösö kyrka. Muren, av kalksten, som stod på platsen började vittra sönder och behövde renoveras innan den rasade ut helt. Under våren och sommaren gjordes ett antal undersökningar i och kring muren för att utröna hur konstruktionen såg ut och hur de bäst skulle gå till väga för att återställa muren. Det här var början till en undersökning som troligtvis kommer ge oss svar på många frågor om hur människorna på Frösön levde under, vad vi tror är, tidig medeltid.

Under sensommaren 2014 undersöktes platsen av Jamtlis arkeologer och totalt påträffades 41 anläggningar med ben inom den 54 m² stora ytan. 19 av dessa lokaler tolkades som enskilda begravningar. Övriga anläggningar avser fynd av mer eller mindre kompletta skelett samt områden med skelettdelar i oordning med varierande mängd ben.

Under 2015 kommer ett stort antal analyser göras på materialet, bland annat ska benen undersökas osteologiskt och det kommer att göras olika isotopanalyser för att få fram mer om personerna som begravts på platsen. Det betyder att vi inte kommer kunna säga så mycket om resultaten

Motstående sida: Flygfoto över Frösö kyrka.

Foto: AB Flygtrafik/Jamtlis fotosamling.



Några av de skelett som återfanns vid undersökningarna 2014.

Foto: Lena Ljungkvist/Jamtli.

förrän om ett år eller så. Det lilla som vi redan nu kan säga är att begravningarna skett innan muren byggdes och att de, utifrån kropparnas position, kan vara så gamla som 1100-tal.

De senaste 20–25 åren har det gjorts en del undersökningar runt kyrkan och på Frösön i stort som gör att vi i dag börjar få en ganska bra bild över hur Frösön utvecklats under järnålder och tidig medeltid. För att senare få in den nya undersökningen i historien om Frösön är det på sin plats att redan nu försöka ge en samlad bild av hur arkeologerna i dag ser på Frösöns historia.

Frösön har varit bebyggd sedan människorna började hålla tamboskap och odla marken, men människor har rört sig i området under lång tid. Från 300-tal (sen romersk järnålder) finns det pollenanalyser som säger att jordbruket introducerats i Storsjöbygden. Eftersom det redan under 300-talet fanns resurser på Frösön att anlägga en borg kan detta ha skett lite tidigare, fast vi inte har hittat några bevis i fynd eller pollenanalyser för detta. De platser som först odlades upp var troligen området runt Mjälleberget bort mot Valla, sluttningarna runt Frösö kyrka och Stocke och vid Västerhus. Det är i dessa områden som majoriteten av de förhistoriska gravarna återfinns och de är indikatorer på att det funnits fasta gårdar på de platserna. Gårdar som behövde jordbruket för att producera tillräckligt med mat för att överleva på en och samma plats under hela året. De äldsta kända gravarna i dag på Frösön anlades på 600-talet e Kr, men det finns bynamn på Frösön som tyder på en tidig etablering av gårdar, bland annat Mjälle, Tanne, Vagle och Härke. De tre förstnämnda är så kallade *hem*-namn som kan vara så gamla som från tiden för Kristi födelse, och det sista är ett *vin*-namn, som förekommer från 500-talet.

Mjälleborgen anlades under 200-talet e Kr och användes in på 700-talet. För ett så stort projekt som att bygga en försvarsanläggning krävs att en storman eller liknande står som byggherre. Det måste finnas resurser både i arbetskraft och material för att genomföra ett bygge av den storleken. Under romersk järnålder (cirka Kr f–400 e Kr) fanns troligtvis en stormansgård vid Mjälle och under vikingatid (cirka 800–1050 e Kr) utökades detta troligen till två gårdar. Perioden mellan vikingatiden

och 1345 saknar källmaterial som kan ge oss en bild av hur Mjälle har utvecklats under den perioden. 1345 finns de första skriftliga källorna från området. 1410 flyttade kungsgården till det läge den har i dag vid Västanåker, troligen låg den vid Mjälle fram till dess. Gården som tidigare troligen var kungsgård blev nu Önet och från 1645 brukades platsen som officersboställe till Frösö läger. Eftersom Mjälle verkar ha varit det administrativa centrumet under järnålder och en bit in i medeltid så är det mest troligt att det även var här som vintermarknaden, känd från år 1170, och tinget hölls (Jamtamot).

Berget som borgen byggdes på var idealisk för den typen av bygge. Det finns inget annat berg runt Storsjön som är lagom högt och har branter och sluttningar som gör sig bra ur en försvarssynpunkt. Det finns en teori om att det faktiskt var bergets egenskaper som gjorde att Frösön blev det maktcentrum som det senare blev. Berget och borgen centraliserade makten till Frösön i stort och Mjälle i synnerhet.

Inga gravfynd från romersk järnålder och folkvandringstid (cirka 400–550 e Kr) finns på Frösön, däremot härdar vid Hov och Mjälleborgen. Oftast är det gravfynden som avslöjar om det var en storgård eller andra personer som hade hög status i samhället som bott i området. Inga sådana stora gravar eller rika gravfynd finns på Frösön. De närmaste lämningarna av det slaget finns på Röstahammaren i Ås, Brunflo och Häste på Rödön. Däremot finns på Frösön ett tydligt tecken på att det under 1000-talet fanns åtminstone en person med stor makt på ön. Östman Gudfast son, som nämns på runstenen. Han bör ha varit en man med stor makt i området för att bli nämnd i sammanhanget av att ha kristnat Jämtland. Stenen är av uppländsk typ och bör ha ristats under 1000-talets senare hälft. Stenens ursprungsplats är i dag inte känd, förutom att den har stått på Frösön även när den var helt ny. De första skrivna källorna till runstenen är från 1600-talet. Den äldsta av dessa berättar om

1. Frösöstenen, runsten
2. Mjälleborgen, fornborg
3. Frösö kyrka
4. Västerhus, gravfält
5. Kungsgården, läge 1
6. Kungsgården, läge 2



säggen om Jata och Kata som kokade en brygd vid Storsjöns strand och ur den steg Storsjöodjuret upp. Storsjöodjuret ansågs då vara ormen som ringlar sig runt runstenen på Frösön. Den andra skrivna källan berättar att det vid östra färjesundet står en runsten med en orm och bokstäver ristade. I den texten finns även en hänvisning till att stenen skulle ha flyttats från platsen upp till Frösö kyrka under en period för att sedan åter hamna vid östra färjesundet. Angående placeringen så är den enda och äldsta placering vi med säkerhet kan belägga den vid dagens brofäste för Frösöbron, där stenen stått, med några få utflykter, sedan 1600-talet.

Bebyggelseenheter på Frösön under vikingatid uppgick troligen till cirka 14–18 ensamgårdar med cirka 100–200 individer. Under medeltid bör antalet endast ha ökat med ett fåtal men det tillkom ändå två kyrkor. En privat (Västerhus) och en huvudkyrka (Hov). Kristendomen fick under övergången mellan vikingatid och medeltid ett stort inflytande på samhället och kom att tränga ut asatron som huvudreligion.

Varför man valde att bygga stenkyrkor har diskuterats genom åren och det finns egentligen inga bra förklaringar till det utifrån den religiösa tron. En träkyrka fungerar lika bra som en stenkyrka för att utöva sin religion, dessutom kan en träkyrka stå lika länge som en stenkyrka om den bara byggs på rätt sätt från början. En stenkyrka kanske står emot eld bättre än en kyrka helt i trä men även stenkyrkan har många trädelar i sin konstruktion vilket gör även den ett relativt lätt byte för en eldsvåda. När en person, by eller större sammanslutning bestämmer sig för att bygga en kyrka så är den i trä både betydligt enklare att bygga och mindre kostsam. En träkyrka kan med gemensamma krafter byggas på ett år medan en stenkyrka tar flera år med tanke på all sten som ska fraktas och huggas. Dessutom behövs mängder av kalkbruk som tar tid att producera. Om ett så stort företag kunde genomföras av en storman eller om det var ett ”kollektiv” som med gemensamma krafter byggde stenkyrkorna finns det olika åsikter om. Den vanligaste är att det var en storman som tog initiativ till byggandet och även skänkte marken som kyrkan kom att stå på. Men det finns även de som menar att det i stället var med gemensamma krafter som en bygd drog igång byggandet av kyrkorna. Ett argument till att det skulle vara så just på Frösön är att

offerplatsen tidigare måste ha setts som en offentlig plats som ”tillhörde” alla som bekände sig till den hedniska tron. Att då en person skulle kunna genomföra, dels avlägsnandet av offerträdet, dels bygga en kyrka på samma plats skulle vara omöjligt. Om det är så att det inte är en stor man som tar initiativet till kyrkan på Frösön (eller någon annan kyrka i Jämtland för den delen) så får det anses vara ett unikum i Sverige där den gängse uppfattning är att det var de rika bönderna som bygger kyrkorna på mark som de donerar till församlingen.

Vid Västerhus, ytterligare en plats för den tidiga bebyggelsen på Frösön, huserar gravar från 600-talet men inga av fynden i dessa tyder på att de som bodde här hade högre status än andra personer i Storsjöbygden. Inga fynd före det att kyrkan byggs runt år 1100 tyder på hög status men att det sedan byggs en kyrka med en relativt stor kyrkogård som används mellan cirka 1100 och 1350 tyder på att något händer mellan det att gravarna anläggs på 600-talet fram till 1000-talet. På den plats där den medeltida gårdstomten kan ha legat hittades, vid undersökningar i samband med utbyggnad av landningsbanorna, ett hundskelett i en avfallsgrop. Hunden var fullvuxen men liten som en knähund och det tyder på att den tillhört en person i de högre samhällsskiktet. En sådan hund hade man mer som sällskapshund än som arbetshund och var inget som bönder i de lägre samhällsskikten hade.

Den största kunskapen om hur människorna levde på Frösön under tidig medeltid kommer från undersökningarna på Västerhus. Influenser kom både från väster och öster. Det finns teorier om att de som bodde där levde under en norsk kunglig närvaro både fiskalt och militärt. Många av de skador som kan ses på skeletten kommer från skador orsakade av strid och det skulle kunna vara ett bevis för att storbonden på Västerhus var kungens förlängda arm och då kanske den norske kungen. Det visar i alla fall troligen att de som bott på gården har haft en hög status. Eftersom det inte finns några källor till att kungsgården ska ha legat vid Mjälle före 1410, då den flyttar till det läge som den har i dag, så går det inte att utesluta att kungsgården eller den mest inflytelserika gården i området legat på annan plats och då är Västerhus en lika god gissning som någon annan med tanke på fynden som gjorts på platsen. Troligtvis

har det funnits 23 samtidigt levande personer på gården och det har varit ungefär hälften barn, beräknat utifrån antalet begravningar.

Kunskapen om människornas matvanor och hälsa har utökats de senaste åren då man har kunnat ta till naturvetenskapliga metoder så som bland annat isotopanalyser för att se vilken kost människorna som begravdes på Västerhus åt. Det finns tre olika typer av isotoper som analyseras i arkeologiskt material i dag, kolisotopen som ger svar på vilken typ av föda individen ätit utifrån proteininnehållet, kväveisotopen talar om var i näringskedjan näringen kommer ifrån och svavelisotopen som ger svar på vilken berggrund som funnits där födan växt och levt. Beroende på var man tar isotoperna från kan man läsa ut kunskap från olika perioder i individens liv. Tar man prover på den första bakre kindtanden får man kunskap om småbarnsåren, 2–4 år. Den främre kindtanden representerar den senare barndomen, 4–7 år, och ben ger kunskaper om de sista 10–15 åren i individens liv. Detta då alla benceller i kroppen förnyas i perioder av just 10–15 år, det finns alltså inga ben i kroppen som är äldre än så.

Utifrån de analyser som gjorts på materialet från Västerhus kan vi se att den huvudsakliga födan varit cerealier, vegetabilier, kött- och mjölkprodukter. Andelen fisk har varierat mycket bland individerna. Männerna har ätit större andel kött och mjölkprodukter och har även ätit en del saltvattenfisk. Vi kan även se att ju närmre själva kyrkan de är begravda desto mer kött har männen ätit. Kvinnorna som begravts nära kyrkan har haft störst andel vegetabilier i sin kost. I den vegetabiliska delen av kosten är skillnaden mindre mellan olika individer och kön än när det gäller kött och mjölkprodukter. Karies verkar vara ett statusproblem. Andelen individer som ansatts av karies är större bland de kvinnor som begravts på platser som skvallrar om hög status än bland andra. Även skillnader i tandslitage kan urskiljas beroende på var på kyrkogården man är begravd. De som klarat sina tänder bäst är de som begravts inne i kyrkan. De som förärats dessa platser är oftast män av hög status.

Västerhus anses ju vara en gårdskyrka där endast gårdens invånare har begravts och det kan vara en anledning till att vi kan se en homogenitet bland de som begravts här. Tydligast är detta bland männen och det tyder även på att det varit en patriarkalisk kontinuitet på gården. Det



går även att i provsvaren se att gården under tidens gång drabbats av spetälska.

Hov, som ligger i anslutning till Frösö kyrka, har använts som kultplats sedan romersk järnålder. Området i och kring kyrkan har undersökts vid tre tillfällen tidigare. 1984, i samband med reoveringen av kyrkan, undersöktes ytan under altaret. Resultatet av den undersökningen blev en offerplats daterad till 900–1000-talet. Resterna av offerplatsen bestod av en stubbe från ett offerträd, där benen efter de djur som offerats låg kvar mellan rötterna. 1988, när parkeringsplatsen vid kyrkan skulle utvidgas, hittades vikingatida (cirka 800–1050 e Kr) eller tidigmedeltida (cirka 1050–1200 e Kr) kulturlager. Bland annat hittades en del benrester som skilde sig markant från de som återfanns inne i kyrkan. Här var det tydligt att benen var matrester och hushållsavfall vilket leder till slutsatsen att det funnits minst en fast bosättning på platsen samtidigt som offerplatsen använts. När sedan kyrkogården skulle utvidgas 1989 återfanns ett kulturlager och några härdar. Två av härdarna daterades till romersk järnålder (cirka 0–400 e Kr), en till vendeltid (cirka 550–800 e Kr) och två till tidig medeltid (cirka 1050–1200 e Kr). Trots att härd-

Våren 2004 undersökte Jamtlis arkeologer ett område vid Västerhus kapell. En kvinnograv från 600-tal och boplatlager från 1200-talet blev resultatet. I boplatlagret fanns resterna efter en hund, något mindre än en papillon. Den lilla hunden, liksom kvinnans smycken vittnar om hög status.

Foto: Björn Oskarsson/Jamtli.

arna vid Hov är äldre än borgen vid Mjälle är det svårt att påstå att Hov var ett maktcentrum i Storsjöbygden innan det att borgen byggdes. Detta på grund av att vi inte vet om de andra Hov-platserna i området använts som kultcentrum under tidig järnålder.

Sambandet mellan Hov och en kyrka är inte ovanligt då det visat sig att Hov-gårdar oftast ägs av de högre samhällsskikten som äger stora markarealer och har ekonomiska resurser. När en plats för att bygga en kyrka blir nödvändig är det inte ovanligt att de som bor på Hov skänker mark till kyrkobygget.

Offerplatsen vid Frösö kyrka daterats till 900–1000-tal, runstenen till omkring 1050 och Frösö kyrka till sent 1100-tal vilket även bör vara samma tid som Västerhus kapell byggs, dessutom är de yngsta förkristna gravarna på Frösön daterade till ungefär 1020–30. Fyra av öns mest kända platser dateras därmed till ungefär samma tid och med den osäkerhet som finns inbyggt i C14-dateringar så är det inte omöjligt att de tre är mer samtida än vi kan avgöra med de moderna dateringsmetoderna. Införandet av kristendomen har satt ett bestående avtryck i Frösöns historia.

Offerplatsen, som hittades under altarringen i samband med renovering av kyrkan i mitten av 1980-talet, bestod av en fälld björk där det runt rötterna låg mängder med ben av både vilda och tama djur. Platsen är en av få rester efter det förkristna blotet. Att man valt just den här platsen för blotet är förmodligen ingen slump. Den ligger på den högsta punkten på ön som ligger centralt i Storsjöbygden. En tolkning är att man ska se Frösön och Storsjöbygden som en representant för Midgård, människornas och ordningens hem, och fjällen, som man har en fantastisk utsikt över från platsen, som Jotunheim, jättarnas och kaosets hem. En tolkning som vi kan ta på större allvar är den om att björken, offerträdet, symboliserar Yggdrasil, världsträdet. Trädet vet vi, genom bland annat Adam av Bremens berättelser, spelar en viktig roll inom den förkristna kulten.

De ben som hittades under trädet, runt den stubbe som fanns bevarad under altaret, var från både vilda djur, mestadels björn, och tama, mestadels svin. Björnskinns var en viktig exportvara och en statusvara och det kan vara en förklaring till varför man valde att offra björnben. Det

kan även förklara varför det inte finns några kloleder i materialet eftersom dessa oftast följer med skinnet. Rituellt ätande av björnkött för att ta del av djurets styrkor kan även det vara en förklaring. I benmaterialet med vilda djur finns även älg och kronhjort. Dessa två djur tillsammans med björn är inget som har jagats på Frösön då tillgången varit väldigt begränsad. Jakten bör alltså ha skett på fastlandet och det kan vara ytterligare ett bevis för att blotet på Frösön inte bara var ett lokalt blot utan något som engagerade hela Storsjöbygden. Förklaringen till att svin skulle vara extra gynnsamt att offra, trots att både nötkreatur och får var vanligare på gårdarna, kan vara så enkel att svin kopplas samman med Frej, en av den förkristna trons viktigaste gudar. Av tamboskapen kommer merparten av benen från unga djur. Det verkar som husdjuren slaktats på plats och att inga hela djur hängs upp i trädet.

Frösö kyrka i sig är daterad till största del utifrån byggnadshistoriska grunder men även utifrån myntfynd och dendrokronologiska resultat. Tittar man rent arkitekturmässigt så är Frösö kyrka en romansk kor-kyrka som förmodligen är byggd under 1100-talets andra hälft och om man ska tro att det är de norska stenkyrkorna som står som förebild är den inte byggd före 1140, som är den äldsta dateringen på en stenkyrka i Tröndelag. De mynt som hittats i kyrkan i samband med arkeologiska undersökningar och vid renoveringar är daterade till 1100-talets andra hälft fram till 1230-tal. 2004 hittades en förkolnad taksparre i konstruktionen av kyrkan och den har daterats till 1294–1324. Det vi kan säga om åldern på den stenkyrka som i dag står på Frösön är alltså att den byggts senast under tidigt 1300-tal men mest troligt, utifrån konstruktion och myntfynd, under andra halvan av 1100-talet eller tidigt 1200-tal. Det är alltså ett glapp på minst 100 år mellan det att offerträdet fälls och en stenkyrka byggs. Eftersom stubben under altarringen var så väl bevarad är det inte helt otroligt att det innan stenkyrkan kom på plats fanns en träkyrka på platsen. Det finns i dag inga fynd som tyder på detta och det finns bara en stenkyrka i Jämtland där man funnit rester av en tidigare träkyrka och det är i Mattmar.

Om det är så att vi har rätt i vår tolkning av de gravar som framkom vid undersökningen på kyrkogården 2014 så har det under 1100-talet

funnits en begravningsplats här och den har troligtvis varit ganska full redan under slutet av 1100-talet. Det antagandet görs på grund av att gravarna ligger förhållandevis långt ifrån själva kyrkobyggnaden. Under kyrkans första tid bör de flesta gravarna ha placerats nära kyrkoväggen och tror vi att det under den här tiden bodde ungefär 200 personer på ön så kan det inte ha begravts så många individer varje år (dessutom ska ju Västerhus kyrkogård användas) att kyrkogården ska vara vida utsträckt redan efter något decennium. Visar det sig att skeletten i gravarna under bogårdsmuren är från sent 1000- eller tidigt 1100-tal är det ett tydligt bevis för att det troligtvis har stått en kyrkobyggnad här sedan offerträdet togs ner omkring år 1050, men det får analyserna av materialet ge svar på under kommande år.

Vid tiden kring år 1050 verkar det ha hänt mycket på Frösön. Stora förändringar har skett i det dagliga livet när man påbörjar övergången från den hedniska tron till kristendomen. De tre mest kända historiska platserna och föremålen på ön är alla daterade från tiden mellan 1050 och 1150. Det byggs två kyrkor samtidigt som en av stormännen reser den enda kända runstenen där han deklarerar att han kristnat ön. Om Östman, som kristnade Frösön, var stormannen på Västerhus eller om han var delaktig i fällandet av offerträdet vid Hov eller om han satt på en annan gård vet vi inte i dag men tanken är kittlande att koppla ihop runstenen med någon av de två gårdar som kan kopplas till de nya kyrkorna. Den ena blev ”bara” en gårdskyrka som övergavs i mitten på 1300-talet medan den andra fortfarande nästan 1000 år senare fortfarande fungerar som sockenkyrka.

Det har under senare år lagts fram teorier om att den storbonde som satt på Västerhus även skulle fungera som konungens förlängda arm. De skrivna källor som finns för kungsgården så här tidigt är, som tidigare nämnts att kungsgården ska ha flyttats till den plats den har i dag 1410. Var den legat tidigare har diskuterats men troligtvis har den legat vid Mjälle, som även av andra orsaker, bland annat Mjälleborgen, anses ha varit Frösöns administrativa centrum under järnåldern. Att det då även under en period skulle ha suttit en kungens man även på Västerhus verkar mindre troligt. Östman Gudfastsson, som lät rista runorna på den

enda kända runstenen i Jämtland var troligen en välbärgad storbonde som hade resurser och makt att påverka ett helt folk. Var på ön som Östman bott vet vi inte men vist är det frestande att tänka tanken att han huserat på någon av de stora gårdar som vi vet har existerat, Mjälle, Hov eller Västerhus. Eftersom det byggs en kyrka på Västerhus är kopplingen mellan att Östman lät kristna Jämtland och kyrkobygget inte alltför vågad. Det skiljer trots allt ”bara” cirka 50 år i dateringen mellan runstenen och Västerhus kapell. Men, vi kan säga samma sak om Frösö kyrka, som dateras till samma tid som Västerhus och där vi tror att den storbonde som huserat på Hov donerat marken till kyrkobygget. Kan det ha varit på Hov som Östman Gudfastsson bodde? Det som står klart är att även om Mjälle varit det administrativa centrat så har Hov och Västerhus varit de religiösa centrat.

Den undersökning som gjordes 2014 i samband med restaureringen av bogårdsmuren vid Frösö kyrka kan ge svar på många frågor som arkeologer och historiker sökt svaren på under lång tid. Den största frågan är naturligtvis om det stått en träkyrka på platsen innan stenkyrkan byggs runt år 1100. Visar det sig att skeletten är äldre än stenkyrkan så bör det funnits en kyrka där tidigare eftersom det är mindre troligt att man anlade en begravningsplats utan en kyrka. Det skulle även förklara varför stubben som hittades under altaret på 1980-talet inte var mer förmodnad än den var. Den bästa förklaringen till varför den var i så bra skick är att den täckts över direkt efter att trädet fällts, vilket vi vet skedde omkring år 1050. Skeletten kommer även att ge svar på om de personer som begravdes här hade några sjukdomar, led av näringsbrist eller annat som isotopanalyserna kan ge svar på. Det vi ska vara medvetna om är att endast en liten del av den äldre kyrkogården undersöktes och samtliga gravar låg på kyrkogårdens norra sida vilket gör att skeletten troligtvis tillhör kvinnor, då de begravdes på norra sidan medan männen begravdes på södra sidan. Vi kommer med andra ord inte att få samma gedigna jämförelsematerial som finns från Västerhus.

Anna Engman arbetar som arkeolog på Jämtli.